

Flannery O'Connorová o roli imaginace

Richard V. Horner, PhD.

Poznámka editora: Tento článek je zkrácenou verzí druhé poloviny nedávné přednášky Richarda Hornera v Orlandu. V první části porovnává kritiku scientismu (kvazináboženského světónázoru, jenž přisuzuje poslední slovo vědě) z pera Richarda Rortyho, Walkera Percyho a Flannery O'Connorové. V druhé polovině přednášky srovnává snahu těchto tří myslitelů najít v literatuře to, co věda poskytnout nedokáže. Zde nabízíme pouze tu část přednášky, která se zabývá pojetím literatury u Flannery O'Connorové. Úplný text najdete na www.christianstudycenter.org.

Jak jsem již poznamenal při jiných příležitostech, příběh moderního myšlení dospěl k přesvědčení o prázdnotě a absenci určeného smyslu nebo cíle lidské existence. Jediné, co nám ve shodě s hlavním důrazem moderního myšlení zůstalo, jsou individualizované cíle, které si sami pro sebe vytváříme a které nijak nepřesahují naše konečné, rychle pomíjející osobnosti, jež je tvoří. Kulturní logika modernity nás dovedla k přesvědčení o prázdnotě a absenci smyslu: chybí jakékoli smysluplné pojetí subjektu (nebo individuálního činitele), vytratila se i sama idea osobnosti a zbyl po ní jen prázdný prostor v síti názorů. Životu nejsou dány žádné transcendentní významy; existují jen ty, které si pro sebe vymyslíme. Tento pohled na lidskou existenci přijali v polovině dvacátého století přední intelektuálové jako například Albert Camus a Jean-Paul Sartre, v méně vzdálené době pak Richard Rorty a Milan Kundera. Myslí a píše pod břemenem lehkosti, které na ně takový svět uvaluje (viz *Reconsiderations* V.1.1, k dispozici na www.christianstudycenter.org).

V takovém světě nemá už moderní (nebo postmoderní) literatura za to, že proniká do hlubin lidské reality, ale věří, že hledá způsoby, jak žít v netečném světě. Pro spisovatele, jež moderní myšlení dovedlo k přesvědčení o prázdnotě a absenci smyslu, znamená literární imaginace zaplnění jinak prázdných míst. Literatura vyplňuje prázdný prostor vzniklý ve vesmíru, který je k lidskému bytí lhostejný a existenci nepřisuzuje žádný význam. Literatura vyplňuje prázdný prostor obývaný prapodivným druhem neopeřených dvouoáčů, který nemá vlastní podstatu a bude pouze tím, kým se stane ve svých představách. Literatura vyplňuje prázdný prostor, který zbyl poté, co se pod nadvládou vědy vytratila osobnost. Osobnost, v níž nalezneme jen to, co jsme do ní sami vložili – co jsme si představovali v minulosti a co nám ještě zbývá vymyslet zítra.

Katolická prozaička Flannery O'Connorová (1925–1964) má jiný názor. Ve své práci vychází z křesťanského pohledu. Činnost imaginace považuje samozřejmě za tvůrčí, ale zároveň je přesvědčena, že imaginace nás přivádí hluboko k podstatě lidských i božských skutečností. Zatímco v Rortyho pojetí literatury imaginace vynalézá způsoby, jak žít v netečném světě, podle O'Connorové imaginace objevuje a odhaluje hlubiny reality. A ty sahají skutečně velmi hluboko. Shodně s Rortym poukazuje, že věda je omezená a že potřebujeme imaginaci, nemyslí si však, že by imaginace pouze vymýšlela další a další možnosti, jak žít. Síla imaginace podle ní spočívá ve schopnosti dělat právě to, co Rorty nepřipouští, totiž spojovat nás s hlubokými významy, které si sami nevymýšlíme, ale které nám jsou dány. Síla autorčiny tvorby nespočívá v novosti myšlenek ani ve schopnosti vymýšlet stále další možnosti, ale v umění dovést nás cestou imaginace za povrch, kde působí věda, do hlubin, kam věda nemůže. Moc literatury spatřuje O'Connorová v tom, že spisovatel „objevuje svět, v němž se zrcadlí posvátno, a proniká do jeho hlubin“.¹

Autorčino pojetí role literatury vyrůstá vědomě z její křesťanské teologické perspektivy. „Vidím svět z pohledu křesťanské ortodoxie,“ píše. „To znamená, že smysl života je podle mého soustředěn v našem vykoupení v Kristu. Co vidím ve světě, vidím ve vztahu k tomuto“ (*Spisovatel a jeho země; The Fiction Writer and His Country*). Navzdory všeobecně rozšířené představě jí tento rámec nnesvazuje ani neomezuje. Naopak jí dává svobodu pohybovat se v místech, kam moderní spisovatelé její doby dojít nemohli. „Slyšela jsem,“ píše, „že víra v křesťanské učení je prý spisovatelův překážka, ale podle mé vlastní zkušenosti nic není dále od pravdy. Ve skutečnosti vypravěči dává svobodu pozorovat. Není to soubor pravidel, který by určoval, co ve světě uvidí. Jeho psaní ovlivňuje především v tom smyslu, že mu zaručuje úctu k tajemstvím života“ (*Spisovatel a jeho země*). Ortodoxie tedy O'Connorovou ani v nejmenším neomezuje, naopak, zaručuje hloubku, kterou lze pomocí imaginace objevovat, nikdy však vyčerpat.

O'Connorová lituje, že si toto moderní beletrie o sobě nemyslí. Moderní spisovatelé nevidí hloubku, kterou by mohli objevovat, a proto odmítají myšlenku, že pravdu nevymýšlejí, ale odhalují. Nemyslí si, že objevují a zrcadlí posvátno v realitě. O tomto moderním neduhu O'Connorová píše: „Posledních několik set let žijeme ve světě, který je čím dál tím víc přesvědčen, že realita dosahuje jen velmi těsně pod povrch, že konečný božský zdroj neexistuje, že to, co je ve světě, neplyne z Boha ... V beletrii dvacátého století se čím dál tím častěji stává, že do svatého vědomí autora nebo postavy zasahuje nesmyslný, absurdní svět; autor a postava se dnes jen zřídka vydají objevovat svět, v němž se zrcadlí posvátno, a proniká do jeho hlubin“ (*Romanopisec a věřící; Novelist and Believer*). Moderní literatura nás tak často neuspokojuje mimo jiné proto, že pod vlivem moderního scientismu ustrnula v přesvědčení o prázdnotě a absenci smyslu. Spisovatelé přijali absurdní za normální, a tím se jejich vidění deformovalo.

V takové kultuře, tvrdí O'Connorová, patří k úkolu křesťanského spisovatele pomoci moderní mysli, aby deformace vnímala jako deformace. Připouští, že to není snadné. Je to však jeden z cílů, které si ve svém díle klade. Píše: „Romanopisec s křesťanským přesvědčením najde v moderním životě deformace, které se mu přičítají, a jeho problémem bude je jako deformace zobrazit čtenářům navyklým vnímat je jako přirozené. Snadno může být donucen užívat stále násilnějších prostředků, aby toto nepřátelské posluchačstvo jeho vidění pochopil. Předpokládáte-li, že vaše posluchačstvo věří v totéž co vy, můžete si vydechnout a mluvit k němu normálnějšími prostředky. Když ale očekáváte, že v totéž nevěří, pak musíte své vidění ozřejmit šokem – na nedoslýchavé křičíte a pro ty, co jsou skoro slepí, kreslíte veliké a překvapivé kresby“ (*Spisovatel a jeho země*).ⁱⁱ Tento skvělý odstavec přesně vystihuje, co dělá O'Connorová ve svém díle. Šokuje křikem a velikými, překvapivými kresbami v naději, že její moderní posluchačstvo vyburcuje ze samolibého souhlasu s deformacemi, které určují jeho myšlení.

O'Connorová nám nejen objasňuje, proč se moderní literatura potýká s takovými problémy, s jakými se potýká, ale ukazuje také, v čem spočívá úspěch dobré literatury. Vysvětluje, v čem je vynikající literatura tak vynikající – ať se objeví kdekoli. Existuje pochopitelně celá řada nevěřících autorů, kteří píšou úchvatně a mají velký vhlad do lidské reality, a v takovém případě je to proto, tvrdí O'Connorová, že nás dovedli k tomu, co sama nazývá „konečné skutečnosti“. O'Connorová cituje Josepha Conrada a tvrdí, že úkolem spisovatele je plně postihnout konkrétní oblast zkušenosti a objevit hlubiny, které se zde nacházejí. Vysvětluje: „Když Conrad prohlásil, že má jako umělec cíl postihnout viditelný vesmír v nejvyšší možné míře, vedl ho ten nejjistější spisovatelský instinkt.“ Dále pokračuje: „Umělec proniká do konkrétního světa a v jeho hlubinách nachází obraz jeho zdroje, obraz konečné skutečnosti“ (*Romanopisec a věřící*). V moderním kontextu si spisovatelé možná neuvědomují, že právě to dělají, ale ať autor uznává Boha nebo ne, ať vidí svět jako O'Connorová nebo jako Rorty, úkol spisovatele zůstává tentýž a síla jeho díla vychází z téhož. Vychází z autorovy schopnosti otevřít konečné skutečnosti cestou imaginace.

O'Connorová dále objasňuje, jak je tomu s vynikající literaturou v dnešním světě. Píše: „V mnoha literárních dílech naší doby musíme spatřovat jakési subnáboženství. Své hlavní otázky vyjadřuje pomocí obrazů, které se ještě nerozvinuly natolik, aby v nich bylo možné rozeznat zjeveného Boha.“ Dobří spisovatelé, ať mají sami jakýkoli názor, nevymýšlejí jen další a další možnosti, jak žít v netečném vesmíru. Naopak, objevují a odhalují hlubiny světa, v němž se zrcadlí posvátno. Moderní kulturní historie sice možná dospěla k přesvědčení o prázdnotě a absenci určeného smyslu a zdá se, že imaginace spíše vymýšlí než odhaluje, ale přesto platí, že nadaní spisovatelé, nehlédě na jejich názor, nás přivádějí do hlubin reality, kam věda nedosáhne. Ačkoli moderní autory mnohdy tíží břímě lehkosti, váha Božího obrazu je také veliká. Proto vynikající literární díla vždy přesahují autory, kteří je vytvářejí, a s jistotou přesahují i prázdnotu, do níž dospěl moderní scientismus. Příklad nalezneme v díle Milana Kundera a Alberta Camuse.

V úvaze o „fascinující imaginativní říši“ románu píše Milan Kundera úchvatně o „umění zrozeném jako ozvěna Božího smíchu, o umění, které vytvořilo fascinující imaginativní říši, kde nikdo nevlastní pravdu a každý má právo být pochopen.“ⁱⁱⁱ Přestože se Kundera potýká s tím, co nazývá „nesnesitelná lehkost bytí“, jeho úvahy o *Umění románu* (*Art of the Novel*) prozrazují, z jakého zdroje síla imaginace pochází. Spočívá v samém Bohu. Kundera tuto pravdu vyjadřuje nádherným obrazem umění zrozeného v ozvěně Božího smíchu. Rorty jeho obraz pozměňuje a Boha chápe pouze jako první v dlouhé řadě metafor. Raději volí život v odbožštěném světě, kde ani vědec, ani básník nemá „kněžskou úlohu spojovat nás s říší přesahující vše lidské.“^{iv} I Rorty však připouští, že jsou okamžiky, kdy nás síla imaginace svádí myslet si, že zde působí cosi většího než imaginace sama. Jsou například chvíle, kdy musíme přemýšlet, zda se za metaforami neskrývá nějaká hluboká skutečnost, která je nejen umožňuje, ale také jim dává smysl – chvíle, kdy se zdá, že v ozvěnách smíchu slyšíme ozvěnu ještě hlubší.

Stejně jako Milan Kundera se i Albert Camus snažil žít a psát ve světě bez hlubokého významu. Pro Camuse i pro postavy, které vytváří, platí, že neexistuje určený význam, že jsou pouze významy, které si vytváříme sami pro sebe, a přesto se hluboký význam na stránky jeho románů neodbytně vkrádá. Například v *Pádu* Jean Baptiste prohlašuje, že žije na povrchu, ale i přes svou nejlepší snahu opakovaně naráží na skutečnosti v sobě samém i ve svém světě, které očividně sahají hlouběji než cokoli, co jsme tam sami vložili. Mezi těmito hlubokými skutečnostmi zaujímá pochopitelně přední místo smrt a také nedostatek morální odvahy, který Jean Baptiste pociťuje, když se setká se smrtí cizího člověka – a s ním i následná hanba. Neodbytná přítomnost hlubokého významu se ale objevuje i v jednodušších podobách.

Smích kupříkladu přitahuje jak Kunderovu, tak i Camusovu pozornost. Jean Baptiste slyší smích několikrát a pokaždé je zneklidněn. Zvoní mu v uších snad jako jedna ze „zkazek o andělech“, která naznačuje, že realita hloubku přece jenom má. Díky tomu snáze porozumíme, že Kunderův obraz sahá hlouběji, než by si Rorty přál. Smích má zdroj v samém Bohu, a když smích slyšíme, odhaluje nám svůj zdroj. Tak je tomu i s literaturou. Bůh není jen první metaforou, je zdrojem metafor. Pokud imaginace plní svou roli dobře, zjevuje nám jej. Literatura je dobrá, jestliže objevuje svět, v němž se zrcadlí posvátno, a proniká do jeho hlubin, nehlédě na to, jestli je psána ve vědomě křesťanském rámci nebo z přesvědčení o prázdnotě a absenci smyslu.

Alespoň stručně bychom měli zmínit, že názory O'Connorové na beletrii je možné vztáhnout i na další oblasti tvůrčí práce a imaginace. I tam nás umělci přivádějí do hlubin tajemství, kam věda nedosáhne, a tím nám

odhalují konečné skutečnosti stejně jako spisovatelé. Jak tvrdí významný židovský myslitel George Steiner, setkání s literaturou, malířstvím a hudbou nemohou být srozumitelná, „neobsahují-li postulát transcendence.“ Steiner tvrdí, že „zkušenost hudby nemůže být srozumitelná bez transcendence, bez něčeho, co hudbu přesahuje a co se nám skrze ní zjevuje. Každá zkušenost sděleného významu se vposledu opírá o předpoklad Boží přítomnosti.“ Otázky poezie, hudby a umění „jsou vposledu otázky teologické,“ uzavírá.^v Proto je význam pravého umění tak hluboký – a to i ve světě, který mnohdy zapomněl, z jakého zdroje tento význam nebo i sama imaginace pochází.

Veškeré umění se ocitá mezi kulturní logikou moderní doby, která vede k prázdnotě a absenci smyslu, a *Teologikou* božského stvoření, která každého člověka obdařuje Božím obrazem, každého člověka považuje za významného a každý tvůrčí čin prohlašuje za smysluplný. Zajděte si do muzea nebo na koncert a nejspíš pocítíte oba póly tohoto napětí. Břímě lehkosti si vybírá daň, ale přesto je realita neodbytná, poslední otázky zůstávají, Boží obraz nás všechny tíží a obecná milost září ve všem, co je dobré. Je správné, když tuto pravdu oslavujeme, kdekoli ji nalzáme, protože vždy hovoří o slávě Stvořitele – ať už ji nacházíme v těch, kteří ho ctí vědomě, nebo ne. I v absenci se setkáváme s jeho přítomností a je správné, když hluboké dílo imaginace oslavujeme, kdykoli nám ji zjevuje.

Na závěr bych se rád zmínil o části díla O'Connorové, která mě přivedla k napsání tohoto eseje. Je z románu *Moudrá krev* (*Wise Blood*). Jeho ústřední postavou je Hazel Motes, v jistém smyslu protipól Krista. V tomto oddíle setkáváme Hazela na ulici městečka jménem Talkingham. „Druhý večer v Talkinghamu kráčel Hazel Motes po hlavní ulici, těsně podél výkladních skříní, ale nedíval se do nich. Černá obloha byla podepřena dlouhými stříbrnými šmouhami, které vypadaly jako lešení, a hluboko, hluboko za ním tisíce hvězd. Zdálo se, že se všechny pomaličku pohybují, jako by stavěly obrovské dílo, které se dotýká celého vesmírného řádu a dovrší se až na samém konci času. Nikdo si oblohy nevšiml.“ O'Connorová překrásně proniká do konkrétního světa, v němž se zrcadlí posvátno, a také odvrací pohled čtenářů od povrchů k hlubinám reality.

V dnešní době si oblohy všímá celá řada vědců a tvrdí nám, že jim jejich práce ukazuje samu Boží tvář. Například George Smoot, jeden ze dvou fyziků, kteří nedávno získali Nobelovu cenu za fyziku, prohlásil, že v přístrojích a teleskopech, kterými pozoruje vesmír, spatřuje Boží tvář. Je správné, když vědci uznávají, že nebesa vypravují o Boží slávě a obloha hovoří o díle jeho rukou, ale nesmíme zapomínat, že i když nás vědci dovedou, kam nejdále mohou, vždy se ocitneme v bodu, kde věda musí zmlknout. Možná nás přivedou až k samé Boží tváři, ale pak budeme potřebovat pomoc. Vždyť jen řekneme-li „Boží tvář“, již jsme vyšli z dosahu vědy a vkročili do říše literatury.

Potřebujeme sice George Smoota, abychom uviděli to, co nám mohou ukázat jedině družice COBE a Hubbleův teleskop, ale potřebujeme i Flannery O'Connorovou, abychom pronikli do světa, v němž se zrcadlí posvátno. Moje oči tak dobré nejsou. Dívám se spíše po povrchu a příliš snadno zůstávám na mělčinách, kam mě můj pohled přivádí. Potřebuji, aby O'Connorová můj pohled odvrátila od výkladních skříní nahoru k obloze – „černé obloze ... podepřené dlouhými stříbrnými šmouhami, které vypadají jako lešení – a hluboko, hluboko za ním tisíce hvězd. Zdá se, že se všechny pomaličku pohybují, jako by stavěly obrovské dílo, které se dotýká celého vesmírného řádu a dovrší se až na samém konci času.“

Richard V. Horner je výkonným ředitelem Christian Study Center. Jeho doktorát z intelektuální historie na University of Virginia vedl Richard Rorty.

ⁱ Uvádím zde názvy jednotlivých esejů, ale všechny citáty z díla Flannery O'Connorové jsou převzaty z *Flannery O'Connor: Spiritual Writings* (Orbis Books, 2003). Konkrétní čísla stránek nejlépe najdete, když si tuto výbornou sbírku přečtete sami. U nás ve Study Center jsme ji přečetli s velkým potěšením.

ⁱⁱ (Překlad Jan Zelenka; in: Flannery O'Connorová, *Dobrého člověka těžko najdeš a jiné povídky* /Odeon, Praha 1988/, str. 9 – pozn. překl.)

ⁱⁱⁱ Citováno v Richard Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity* (Cambridge University Press, 1988), frontispis. Milan Kundera, *The Art of the Novel*.

^{iv} Richard Rorty, *Contingency*, str. 21. George Steiner, *Real Presences* (University of Chicago Press, 1991), str. 134, 227.

^v George Steiner, *Real Presences* (University of Chicago Press, 1991), str. 134, 227.

Přeložila Anna Světlíková, redigovala Jana Vašková.